

PÓK ATTILA

Radikális és liberális demokraták Magyarországon a 20. század első felében*

A j á n l á s: Somogyi Éva munkássága Hanák Péternek a magyar történettudományt új szemléletű kutatói kérdésekkel és válaszokkal új irányokba terelő munkásságának hatására bontakozott ki. Egy, a pályát később kezdő nemzedék tagjaként én is igen sokat köszönhetek a tíz évvel ezelőtt alkotóereje teljében elhunyt, rendkívüli kisu-gárzású történésznek. Somogyi Évát elsősorban a dualista Monarchiát működtető személyiségek és társadalmi csoportok, engem inkább a rendszer kritikusai érdekeltek, érdekelnek, de mindkettőnk pályáját meghatározta, meghatározza közös munkahelyünk, a Hanák Péter által is épített Történettudományi Intézet légköre. Kutatóként és általában értelmiségiként mindkettőnk számára fontos kérdés a progresszió formái és tartalma a modern kori Magyarországon, ezért köszöntöm Somogyi Évát ezzel az írással. Köszönöm, hogy együtt dolgozhattunk, dolgozhatunk.

M o t t ó: „a modern demokrácia végeredményben a dolgozó, a műgonddal alkotó ember életformájának a győzelmét jelenti a magát hatalmi helyzetekben kiélő, reprezentáló, arisztokratikus ember felett”.¹

I.

Merre van előre? A közelmúltban elhunyt kivételes formátumú történész, Litván György 1978-ban megjelent, *Magyar gondolat – szabad gondolat* című könyve máig az egyik legérdemibb hozzájárulás a modern magyar progresszió tartalmát meghatározni próbáló történeti vitához. Litván a progresszív politikai mentalitás, gondolkodás és politika lényegét a „nemzeti és a társadalmi szabadságtörekvések” összekapcsolásában látta. E törekvések csillagórája a reformkor volt. 1848 sikereinek, 1849 tragédiájának, majd 1867 konszolidációs erőfeszítéseinek tapasztalataira egyaránt építve, a századfordulón leginkább a jogvégzett városi értelmiségiekből álló új reformnemzedék tett kísérletet ismét nemzeti és társadalmi radikalizmus összeillesztésére. Történetírásunk és kollektív emlékezetünk az 1870-es években született újabb reformnemzedék meghatározó részének a polgári radikálisokat tartja, akik szerint a nemzeti és egyéni szabadság együttes kivívásának legfontosabb

* E vázlatos áttekintés rövidített formában elhangzott a Táncsics Alapítvány és a Friedrich Ebert Alapítvány A magyar progresszió a huszadik században c. konferenciáján, 2007. okt. 6-án.

¹ *Bibó István*: A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Uő*: Válogatott tanulmányok. II. 1945–1949. Bp. 1986. 191.

eszköze, fegyvere a demokrácia.² Megítélésem szerint éppen ezért célszerűbb ezt az elsősorban Jászi Oszkár nevével azonosított irányzatot radikális demokráciának nevezni, akkor is, ha a csoport tagjai magukat általában polgári radikális-ként határozták meg. Különösen indokoltnak látszik ez ebben a rövid vázlatban, amely egy másik, a demokráciát szintén programjának alapjául tekintő politikai és ideológiai irányzatot, a leginkább Vázsonyi Vilmos nevével azonosított liberális demokráciát is tárgyalja.

Az addigi nyolc évtizedes története során nagyszerű teljesítményeket felmutató, 1848 forradalmával és 1867 konszolidációjával a magyar társadalom, politikai rendszer és gazdaság modernizációjának alapjait létrehozó magyar nemzeti liberalizmus az első világháború előtti két évtized során fokozatosan kiüresedett, demokratikus elemei elsorvadtak. A hatalomgyakorlás szerkezetét alapvetően egyik párt sem kívánta átalakítani, napi konfliktusaikban kevés figyelmet szenteltek a korabeli magyar társadalom alapkérdéseinek, így a nagybirtok feudális hagyományokat konzerváló szerepének, az agrártársadalom súlyos helyzetének, a munkás- és nemzetiségi követeléseknek.

A 20. század első éveiben a *Huszádik Század* című folyóirat körül kikristályosodó fiatal értelmiségi kör a magyar társadalom helyzetét a kor új tudománya, a szociológia eszközeivel akarta feltérképezni. A 30 éven át kormányzó szabadelvűek bukását követő 1905–1906-os politikai válság e kör egy részét a társadalom tudományos megismerésének, problémái tudatosításának programjától a társadalmat formálni kívánó cselekvés irányába mozdította el. A politikai válság időszaka idején megpezsdült a magyarországi kulturális-szellemi élet. Ekkoriban jelent meg Ady *Új versek* című kötete, ekkor kezdődött meg Bartók és Kodály népdalgyűjtő munkája, 1908 elején indult a *Nyugat* című folyóirat. Korszakos váltások előjeleit láthatták hazai gondolkodók Európában is: addig nem látott méretű sztrájkhullámok Németországban és Franciaországban, forradalom Oroszországban. 1906 júliusában rehabilitálták a Francia Harmadik Köztársaságot megrázó koncepciók per vádlottját, az 1894-ben elítélt Dreyfus kapitányt. Itthon és külföldön is régi, néhány évvel korábban még örökkévalónak látszott intézmények, értékek létjogosultságát kérdőjelezték meg mindezek az események. Olyan közhangulat alakulhatott ki, amelyben nem tűntek lehetetlennek a jelentős változtatások. Akiknek volt reformelképzelésük, lehetett némi reményük arra, hogy követőkre találjanak. Az 1907-re kikristályosodott, főleg polgári asszimiláns hátterű polgári radikális csoportnak (egy-két tucat hangadó, 5–600 fős közvetlen hatókör) pedig határozott elképzelései voltak a szükséges

2 A témakör legfontosabb 1990 előtti irodalmára ld. historiográfiai áttekintésemet: *Pók Attila: A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszádik Század” társadalomszemlélete (1900–1907)*. Bp. 1990. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat 112.) 166–182. Az azóta eltelt időszak legfontosabb vonatkozó irodalmáról ld. *Szűcs Zoltán Gábor* kritikáját: Jászi, Jászi, Jászi. *Politikatudományi Szemle* 13(2004) 3. sz. 283–298. A legújabb kísérlet Jászi gondolatrendszerének rekonstrukciójára *Kucsera Tamás Gergely*nek az ELTE Filozófiatudományi Doktori Iskolája keretében készült dolgozata: *A szociológus Jászi Oszkár társadalom- és politikafilozófiai gondolatai. Filozófiatörténeti rekonstrukció kísérlet*. Bp. 2005.

változtatások irányáról, velük új politikai ideológia jelent meg a magyar közéletben. Legnevesebb megfogalmazói az ekkor 32 éves, rövid földművelésügyi minisztériumi munka után írói, szerkesztői munkásságából élő Jászi Oszkár, valamint a nemzedéktárs Ady Endre voltak. A feladat nem volt könnyű, Jászi felidézi emlékirataiban idős liberális értelmiségi barátja, a neves orientalista, Vámbéry Ármin figyelmeztetését: „Öcsém, ennek nem lesz jó vége. Magyarországon nyugati szociális politikát hirdetni olyan, mint hentesboltot nyitni Mekában.”³

Ez a radikális demokrata ideológia a hazai állapotokat a demokrácia általános követelményeihez mérve értékelte és programjában a polgári demokrácián is túlmenő elképzeléseket fogalmazott meg: „A radikalizmus a dolgozó közép osztályok anyagi, szellemi és erkölcsi többtermelésre irányuló mozgalma, amely politikailag támogatni kíván minden olyan törekvést, amely produktív erők fejlesztésére, szervezésére, a munka nélküli jövedelmek kiküszöbölésére irányul”.⁴ Programszerű megnyilvánulásaikban kiemelték, hogy a testi és szellemi munka szolidaritását össze akarják kapcsolni a dolgozó polgárság demokratikus hagyományaival. Radikális változtatást láttak szükségesnek a földbirtoktulajdon területén. A feudális maradványnak minősített nagybirtokok helyett ideáljuk a hatékony kisgazdaság volt. Minden addigi közéleti szereplőtől eltérő módon közelítettek a nemzetiségek helyzetéhez. A nemzetiségi politika szerintük a demokrácia archimedesi pontja, „a széles tömegek elemi kulturális, közigazgatási és bíraskodási szükségleteit kell anyanyelvükön kielégíteni”.⁵ Mindehhez a legfontosabb politikai eszköz az általános, titkos választójog, amely lehetővé tette az együttműködést a szociáldemokratákkal.

II.

Radikális kritikával már korábban mások is léptek fel a dualizmus kori magyar társadalommal és politikai jelenségeivel szemben, így az 1880-as években az *Antiszemita Párt*, az 1890-es években a *Katolikus Néppárt*, a parasztmozgalmak vagy a kezdődő munkásmozgalom. Kritikájuk elsődleges viszonyítási alapja azonban nem a demokrácia volt, s a radikálisok remélt társadalmi bázisa is tágabb. A demokrácia – a szociáldemokratáktól eltekintve – ezt megelőzően a dualizmus idején egy párt nevében és programjában kapott kitüntetett helyet. Az 1900. augusztus 20-án Kolozsvárott zászlót bontó *Polgári Demokrata Párt* vezetője Vázsonyi Vilmos, egy Zala megyei zsidó tanító fia, Budapesten ekkor már 6 éve sikeresen politizáló 32 éves ügyvéd volt. Programja az „elárult” márciusi demokrácia védelmében lépett fel a választójog kiterjesztése, az állam szociális gondos-

3 *Litván György*: Jászi Oszkár. Bp. 2003. (Millenniumi Magyar Történelem. Életrajzok) 33.

4 Magyar Országos Levéltár P 1123 Martinovics Páholy munkáinak jegyzőkönyvei, 1908. máj. 27.

5 Ld. A magyar polgári pártok programjai (1867–1918). Összeáll., sajtó alá rend. Mérei Gyula. Bp. 1971. 318.

kodása, a „gazdasági igazság” mellett, a nagybirtok, a hitbizomány ellen. „Demokraták vagyunk, akik a mai termelési rend keretében akarjuk diadalra vinni a népállamot és megoldani a szociális problémákat”⁶ – mondta programjuk. A polgári radikalizmus átfogó, gyökeres változtatásokat rendkívül éles retorikával követelő programja helyett tehát szűkebb körben, s jóval kisebb, főleg pesti zsidó kis- és középpolgári bázisra építve, kevésbé átfogó, de az adott politikai rendszeren belül megvalósítható célokat tűztek ki. Vázsonyi az első, demokrata programmal (először 1901-ben) megválasztott magyar országgyűlési képviselő. Vázsonyi a Terézváros meghatározó politikusa volt és az ő pártja adott biztos politikai támogatást Bárczy István budapesti polgármester (1906–1918 közötti) városi beruházási és szociálpolitikájához.⁷

A közéleti hatóerőhöz szükséges fórumot eleinte Vészi József *Budapesti Naplója*, a *Huszdik Század* című folyóirat, majd 1910-től a rendkívül igényesen szerkesztett, a korabeli magyar szellemi élet neves alkotóit (Ady Endre, Ágoston Péter, Balázs Béla, Bíró Lajos, Csáth Géza, Ignóty, Kosztolányi Dezső, Rónai Zoltán, Somlyó Zoltán) mozgósítani képes *Világ* című lap biztosította a radikális demokraták számára. Példányszáma tízezer körül mozoghatott, az induláshoz szükséges anyagi és szervezeti támogatást az akkoriban mintegy 100 páholyban több mint 10 000 főt összefogó magyar szabadkőművesség egy része adta. Fontos itt idézni Jászinak a szabadkőművesség hazafiatlan kozmopolitizmusát, forradalmiságát hangoztató, máig visszhangzó vádakkal kapcsolatos megjegyzését: „A szabadkőművességnek viszonya a radikalizmushoz és a szocializmushoz tehát nem az volt, hogy ő lépett volna fel eszmeébredtően vagy eszmeterjesztőleg, hanem csupán az, hogy egyes radikális és szocialista írók és politikusok megkísérelték ezt az álmos és tunya testületet megnyerni az emberi szabadságharc nagy törekvéseinek.”⁸

1914 júniusában Jászi úgy ítélte meg, hogy polgári értelmiségi, városi kis- és középállalkozói és közhivatalnok támogatói már elég erőt képviselnek egy országos párt működtetéséhez. 1914 nyarán azonban a háború veszélye háttérbe szorított minden más kérdést. A radikális álláspont háborúellenes volt, de előretekintő is. Azt kereste, hogy a háborús helyzet miatt felgyorsult belső társadalmi mozgások és a nemzetközi viszonyok átalakulása hogyan befolyásolhatja a demokratizálódás folyamatát és adhat-e lehetőséget a közép-európai népek egymás közötti viszonyának harmonikusabbá tételére.

6 I. m. 284–288.

7 Vázsonyiról legújabban ld. *Tőkéczi László*: Vázsonyi Vilmos eszmei-politikai arca. Bp. 2005. A Vázsonyival kapcsolatos vitákat áttekinti az 1994. márc. 25-i vita alapján készült kötet: Vázsonyi Vilmos emlékezete. Szerk. Kőszeg Ferenc. Bp. 1995.

8 *Jászi Oszkár*: Magyar kálvária magyar föltámadás. A két forradalom értelme, jelentősége és tanulságai. München, 1969. (Aurora könyvek) 41.

III.

A háborús vereség, a Monarchia felbomlásának tragikus pillanatában adatott meg a politikai cselekvési lehetőség Jászi és néhány kitartó híve számára. Olyan helyzetben, aminek kialakulásában nem volt szerepük, hatalmas felelősség nehezedett rájuk. Károlyi-párti és szociáldemokrata szövetségeikkel együtt szűk kényszerpályán mozogva próbáltak demokratikus társadalom- és nemzetpolitikai elveik jegyében cselekedni. A békekonferencia hangadói és a Monarchia utódállamainak vezetői számára Jászi és radikális demokrata szemléletű munkatársai súlytalanok voltak, nem számítottak partnereknek. Ők pedig semmilyen színű terrorhoz sem kívántak asszisztálni, a megoldás ezért a tényleges emigráció vagy itthon maradván először a teljes visszavonulás, majd a kevés sikerű helykeresés lett.

Jászi Bécsből, majd 1925-től Amerikából kritizálta a szerinte a legrosszabb 1914 előtti hagyományokat folytató Horthy-rendszert: „A Horthyék abszolutizmusa a régi ragadozó magyar feudalizmus, klerikalizmus és úri analfabetizmus számára, valamint a nagy zsidó uzsora számára az optimum állapotot jelenti”.⁹ A világháború előtti időszakhoz képest felfogásában nagy változás annak a felismerése, hogy az a citoyen értelemben vett polgári réteg, amelyre támaszkodni akart, Magyarországon még nem formálódott ki. 1938-ban úgy látta, hogy „sem gróf, sem városi entellektüel, sem zsidó nem hozhat igazi változást. Aki megadhatja a lökést az »új« felé, az egy paraszt- vagy zsellérfiú, aki most talán Makón vagy Békéscsabán játszik az utca porában.”¹⁰

Magyarországon az 1920-as évek első felében a *Világ* és 1926-os betiltása után a *Magyar Hírlap*, valamint 1926 és 1939 között a *Századunk* című folyóirat (leginkább 1934–1939 között, Csécsy Imre szerkesztősége idején) tett kísérletet a polgári radikális demokrata eszmerendszer továbbéltetésére. Braun Róbert, Csécsy Imre, Vámbéry Rusztem, a húszas évek végén hazatért Hock János, Hatvany Lajos és ma már kevésbé ismert barátaik sokat vitatkoztak az „októbrizmus” tartalmáról, 1918 demokratikus forradalma bukásának okairól és megosztotta őket a hazai establishment, valamint a szovjet modell és a kommunisták értékelése. Súlyos tehertétel volt számukra a vita októberük vezéralakjával, a szovjet modellt és a kommunistákat a harmincas években a német–szovjet meg nem támadási szerződésig, majd a háború végén ismét nagyra értékelő Károlyi Mihállyal.¹¹ Az új körülmények között az ideológia fő tartalma „a bolseviz-

9 *Jászi Oszkár*: Kossuth Lajos emigrációja és az októberi emigráció. II. Az októberi emigráció politikája. In: *Jászi Oszkár publicisztikája. Válogatás.* (= JOP) Vál., szerk., jegyz. Litván György–Varga F. János. Bp. 1982. 412. (A cikk eredetileg a Bécsi Magyar Újság 1922. okt. 26-i számában jelent meg.)

10 *Jászi Oszkár*: Leszámolás – beszámolás nélkül. In: JOP 445. (A cikk eredetileg a *Századunk* 1938. évi 2. számában jelent meg.)

11 *Lackó Miklós*: A magyar politikai-ideológiai irányzatok átalakulása az 1930-as években. In: *Üő: Válságok – választások. Történeti tanulmányok a két háború közötti Magyarországról.* Bp. 1975. (Társadalomtudományi könyvtár) 318–363.

mussal és a fasizmussal egyaránt szemben állva, a demokrácia és szabadság álláspontjára”-nak hirdetése.¹² Csécsy a spanyol polgárháború idején írta: „Tisztelet a spanyol polgári radikálisoknak, demokrata munkásoknak és intellektuelleknek, akik [...] a szabad gondolat vitái helyett ma a fizikai harcot állják – az egyik ellenséggel szemben, a másik oldalán. [...] De a gondolkodónak kötelessége, hogy már ma megmondja az ő nevükben is: ez a harc nem az ő harcuk. Fasizmus és bolsevizmus háborúja ez – a demokráciának ma már csak annyi köze van hozzá, hogy mindenképp ő marad majd a vesztes.”¹³ Jászi leghűségesebb itthoni híve 1941 után azonban többször ellentétbe került mesterével. Ő inkább a polgári demokráciák háborús szövetségését, Jászi a bolsevizmus kíméletlen terjesztőjét látta a Szovjetunióban.

IV.

A liberális demokrata politika viszont más utakon járva, az eredeti programnak megfelelően, a mindenkori adott rendszer keretei között próbálta érvényesíteni a demokratikus célkitűzéseket. Vázsonyi 1917-ben miniszterként lehetőséget kapott egy a korábbinál jóval szélesebb választói kört létrehozó választójogi reform kidolgozására. Trianon után *Nemzeti Demokrata Pártnak* átkeresztelt pártja a húszas évek első felében a legfontosabb ellenzéki párt volt. A liberális demokrata értékeket a „független kis egzisztenciák”, a kisiparosok, kiskereskedő, köz- és magánhivatalnokok, a „nemes gerincű lateiner osztály”¹⁴ érdekeinek védelmében, a felekezeti és szociális diszkrimináció elutasításában látta. Bármekkora különbség is választotta el a korrekciós-kiigazító, fejlesztő Vázsonyit a struktúrabontó Jászi Oszkártól, ő is remélte, hogy a Horthy-rendszer liberális kritikusai bízhatnak a győztes antanthatalmak támogatásában. A népszövetségi kölcsön feltétel nélküli odaítélése, a frankhamisítási per tanulságai azonban világossá tették, hogy erre nincs esélyük. Parlamenti képviselőjük a Horthy-korszakban mindvégig megmaradt, de a mandátumok 2–3 százalékára korlátozódott, a városokban viszont átlagosan 15–20 százalék volt. Vázsonyi váratlan halála (1926. május) után a liberális demokrata eszmeiség és politika fia, Vázsonyi János, valamint Rassay Károly¹⁵ nevéhez fűződött. Tartalma a harmincas években bővült a fasizmusellenességgel, ami a háború idején a politikai mozgások egyik hajtó-

12 Csécsy Imre levele Jászi Oszkárhoz, 1935. máj. Idézi: *Valuch Tibor: Radikalizmus és demokrácia vonzásában.* (Csécsy Imre 1893–1961). In: *Radikalizmus és demokrácia.* Csécsy Imre válogatott írásai. Szerk., bev. Valuch Tibor. Szeged, 1988. (Aetas könyvek 2.) 12.

13 *Csécsy Imre: Demokrácia.* (Széljegyzetek). In: *Radikalizmus és demokrácia* i. m. 146. (A cikk eredetileg a Századunk 1936. évi 8. számában jelent meg.)

14 Ld. *Magyarországi pártprogramok 1919–1944.* Szerk. Gergely Jenő–Glatz Ferenc–Pölöskei Ferenc. Bp. 1991. (Politikai pártok programjai Magyarországon 1867–1980.) 89–90.

15 Rassayról publikálta legújabb könyvét a két világháború közötti liberális demokrata politika és eszmetörténet legjelentősebb kutatója, L. Nagy Zsuzsa. *L. Nagy Zsuzsa: Rassay Károly.* Bp. 2006.

ereje lett és 1943 végére a *Demokratikus Polgári Szövetség*ben rövid időre egy platformra hozta a fokozatos demokratizálás hazai arisztokrata, nagypolgári és liberális demokrata kis- és középpolgári híveit.

1945 után elfogyott a politikai levegő a radikális és liberális demokrata nézetek képviselői számára. A társadalmi-politikai fejlődés túllépett programjainkon: a földkérdés, a munkáskérdés, általában a szociális kérdés most a széles bázisú és támogatottságú nagy pártok programjának része lett. Lehetett avval érvelni 1947-ben, hogy „a radikalizmus és a szocializmus gyökerei ugyanabba a racionalista humanizmusba nyúlnak vissza [...] a mi végcélunk s az ő végcéljuk: az ember teljes felszabadítása a természeti és a társadalmi erők szolgáága alól, lényegében egy és ugyanaz”,¹⁶ a citoyen progresszív polgárság és a munkásság érdekei tehát egybeesnek, a hatalom birtokosai azonban nem így gondolták.

A mogyoróhéjnyira sűrített történeti összefoglalónál itt és most fontosabb számunkra a mának szóló tanulságok felidézése.

V.

A radikális demokrata ideológia legkidolgozottabb és a vonatkozó szakirodalomban is legtöbbit elemzett, a mának talán legtöbbit adó része a nemzeti és nemzetiségi kérdés.¹⁷ Jászi talán még Habsburg Monarchia könyvénel is büszkébb volt a nemzeti-nemzetiségi kérdés történetét átfogóan feldolgozó művére.¹⁸ A problémakör elhanyagolását a demokráciára leselkedő egyik legnagyobb veszélynek tartotta. Bármennyire is tudatában volt azonban annak, hogy a nemzeti és demokrata célok egymás ellenében aligha vihetők sikerre, ezt a Horthy-rendszer kritikájában – akárcsak más, e kérdéskörrel küszködő irányzatok – nem tudta sikeresen, „eladhatóan” megvalósítani. Így süthették rá a dunai patriotára a hazafiatlanság mélységesen igaztalan vádját.

Elgondolkoztató, hogy a jelentős tömegmozgósító erőt soha, napi politikai súlyt pedig 1918 néhány kényszerpályás hetétől eltekintve szintén nem képviselt, de nagy szellemi kisugárzású értelmiségi csoport hogyan válhatott közellenséggé több igen eltérő jellegű huszadik századi magyar rezsím vezetői és nagybefolyású politikai irányzatok számára. Tisza István a polgári radikális *Huszadik Század* el-lensúlyozására indította meg a *Magyar Figyelőt*, az I. világháború után Jászi Oszkárban és barátaiban a magyarországi történeti és politikai gondolkodás hangadó személyiségei – máig visszhangzóan – Trianon egyik nemzetvesztő, nemzet-áruoló okozóját láttatták.

¹⁶ *Kende Zsigmond*: Radikalizmus és szocializmus. Haladás 1947. nov. 13. 3.

¹⁷ Így pl. *Litván György*: Egy régi könyv időszerűsége. In: *Jászi Oszkár*: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Válogatás. Bev., vál., jegyzetekkel ellátta: Litván György. Bp. 1986. (Közös dolgaink) 13–14.; *Hanák Péter*: Jászi Oszkár dunai patriotizmusa. Bp. 1985. (Nemzet és emlékezet)

¹⁸ *Jászi Oszkár*: A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Bp. 1912. (Társadalomtudományi könyvtár). A műből készült 1986-os válogatásról ld. a 17. jegyzetet.

1947-ben a kommunista *Szabad Nép* szerint az újra induló *Huszdik Század* elárulta egykori önmagát, mivel tagadja az ellenforradalom lehetőségét,¹⁹ az újjalakított *Társadalomtudományi Társaság* főttkára, Káldor György szerint Jászi téved, amikor az „osztályharc-rivalgásban” és nem az ellenforradalomban látja a magyar fejlődés veszélyét és így akarva-akaratlanul a „magyar és a világelőforradalom szövetségesevé”²⁰ válik. 1960-ban nagy terjedelmű monográfia próbálta bizonyítani, hogy „A radikalizmus az ellenforradalmi ideológiának forrásául is szolgált nem egy esetben: a polgári radikalizmus is ellenforradalmi a szocializmussal szemben, s az ellenforradalom előtti polgári demokratikus illúziókban nagy szerepe volt a polgári radikalizmus örökségének.”²¹

A polgári radikalizmus tudományos igényű, alapos elemzésre épülő társadalmi diagnózisai mindig a társadalom kulcskérdéseire, ellentmondásaira mutattak rá, s ezért terápiás javaslatok megkerülhetetlenek tűntek. Sajátos módon ellenfelek kommentárain keresztül is mérhetjük jelentőségüket. Nemcsak valós problémákat, hanem valós társadalmi igényeket is megfogalmaztak. Ellenfelek ezért megpróbálták elzárni előlük az új ösvényeket, utakat, amelyeket vágni próbáltak a magyar politikában, ahol gyengének és a szellemi életben, ahol erősnek bizonyultak. Megkerülhetetlenek voltak pozitív értelemben is: az 1970-es, 1980-as években, és különösen a rendszerváltás időszakában a demokrácia szellemiségét és intézményeit Magyarországon meghonosítani akaró személyiségek számára. Számos, ma is aktív politikus Jászinál olvasta a sztálinista kommunizmus legkíméletlenebb magyar kritikáját és az ő írásai alapján próbálta értelmezni a liberális szocializmus tartalmát.²² Schlett István értékelése szerint a gondolatrendszer a liberális vagy demokratikus szocializmus gondolati megelölegezése.²³

Tanulságos lehet a politikailag tudatos mai nemzedékek számára a nemzetállami függetlenség és a demokrácia között a radikális demokraták által feltételezett korreláció. Kissé kiélezve szinte azt mondhatnánk, hogy nemcsak korrelációt feltételez függetlenség és demokrácia között, hanem a két fogalom tartalmát nagyrészt azonosnak tartja. Első megközelítésben az elmúlt közel két évtized tapasztalatai alapján azt mondhatnánk, hogy Jászi tévedett: a Szovjetunió, Jugoszlávia és Csehszlovákia felbomlása után kialakult kisállamiság az antidemokratikus, gyakran szélsőségesen nacionalista irányzatok erőre kapását hozta magával. Másik oldalról nézve azonban a szétrobbant államalakulatok

19 *Gimes Miklós*: Az elárult Huszdik Század. *Szabad Nép* 1947. ápr. 20. 7.

20 *Káldor György*: Jászi Oszkár és a magyar ellenforradalom. Tovább 1947. jún. 13. 3.

21 *Fukász György*: A magyarországi polgári radikalizmus történetéhez 1900–1918. Jászi Oszkár ideológiájának bírálata. Bp. 1960. 6.

22 Ld. erről: *Gyurgák János*: Lehetséges-e a liberális szocializmus? (Jászi Oszkár ideológiája). In: *Jászi Oszkár*: A kommunizmus kilátástalansága és a szocializmus reformációja. Válogatás politikaelméleti írásaiból. Bp. 1989. (Századvég Füzetek 1.) 335–339.

23 *Schlett István*: A „munkáskérdés” és a szocializmus a magyar politikai gondolkodásban. 1848–1906. Bp. 1987. 309–310.

működésképtelenségének egyik legfontosabb oka a demokratikus nemzeti, szociális és egyéni érdekképviseleti intézményrendszer hiánya vagy pusztá formalizmusa volt s a függetlenség követelése összekapcsolódott a demokratikus szabadságjogok melletti kiállással. Így szemlélve, saját korunk tapasztalatai megerősítik Jászi álláspontját.

Szellemi-politikai hagyatékuk szintén megőrzendő értéke az, hogy a politika céljai között a legfontosabbnak az emberi méltóság intézményes védelmét tartották, annak a biztosítását, hogy az elvont közérdeket képviselve ne lehessen gond nélkül feláldozni az individuumot.

A polgári radikális demokraták minden, a demokrácia térnyerése érdekében tett erőfeszítésük ellenére nemegyszer reménytelennek látták a magyar demokrácia helyzetét: „A magyar demokrácia csenevész növény. Nagyvárosi kávéházaknak és magányos intellektuális dolgozószobáknak sápadt virága. Külföldről átültetett luxuspalánta, mely nem tud a magyar földben megélni, csak a gondolati melegházak mesterséges humuszában és hőmérsékletében. Úgy százezer ipari munkás és négy-ötezer lateiner féltve ápolja ezeket a demokratáültetvényeket az agrárfeudalizmus kietlen Szaharája közepette. De mindenki érzi, tudja, fájlalja, hogy ezek a kis, izolált erdőcskék csak tökéletlenül és bizonytalanul tudják lekötni a grófi uralomnak és a klerikalizmusnak a kultúrát elseprő és a szabad lélegzést megakasztó futóhomokját.”²⁴ Ebben az 1910-es keserű kifakadásban az a különösen feltűnő, hogy Jászi a magyar demokratikus tábor helyzetének leírásakor szinte szó szerint ugyanazokat az érveket használta, mint legkritikusabb ellenségei: hazai gyökértelenség, életközeli valóságismeret és a társadalmi támogatottság hiánya.²⁵ Nem volt kétséges ugyanakkor e kis, de máig ható kisugárzású csoport tagjai számára, hogy a demokrácia intézményrendszerének kiépítése, működése és a demokratikus gondolkodású személyiségek politikai és társadalmi térnyerése nélkül előbb-utóbb összeomlik mind a dualista kormányzati, mind a magyar politikai establishment, s ez az egész társadalmat katasztrófába fojta taszítani.

Az utókor bölcsességével megállapíthatjuk, hogy az e dolgozatban tárgyalt két demokrata irányzat – eltérő hangsúlyaik, igencsak különböző politikai módszereik, egymással szembeni fenntartásaik ellenére – ebben egyetértett és nem tévedett. Igazuk volt: mind a dualista korszak utolsó másfél-két évtizedében, mind az első világháború után, sőt az 1945 utáni új helyzetben is a demokratikus szabadságjogok és az azokat garantáló intézmények hiánya nemcsak a hátrányos helyzetbe szorított társadalmi, gazdasági, felekezeti, etnikai csoportokat, hanem az egész nemzeti társadalom – sőt a polgári radikálisok szerint az egész közép-kelet-európai régió – stabilitását és szuverenitását veszélyeztette és veszélyeztetheti ma is.

24 *Jászi Oszkár*: A kiskéri parasztok. In: JOP 129. (A cikk eredetileg a Világ 1910. ápr. 28-i számában jelent meg.)

25 Ld. pl. *Szekfü Gyula*: A magyar folyóirat problémája. Magyar Szemle 1(1927) 2.

ATTILA PÓK

RADICAL AND LIBERAL DEMOCRATS IN HUNGARY DURING
THE FIRST HALF OF THE TWENTIETH CENTURY

The article deals with the political thought and political activities of two twentieth century Hungarian intellectual groups: the so called 'bourgeois radicals' and the liberal democrats.

The first was recruited primarily from assimilated young law graduates of Budapest's Pázmány University during the first years of the 20th century. These young people laid down the foundations of modern sociology in Hungary. Inspired mainly by Spencer and Durkheim they believed that a social reform must be based on the results of scholarly investigations. They argued that policy proposals concerning a land-reform, the social and political demands of the industrial proletariat, the emancipation of national minorities were to reflect the results of social sciences. This group developed an ideology that criticized the contemporary establishment for limiting the unfolding of the creative forces of the society due to the system of latifundia, for neglecting the demands of industrial workers and the representatives of national minorities. They considered democracy as the political institutional framework for the parallel implementation of social reforms and Hungarian national sovereignty. The leading figures of this group were the sociologist and political scientist Oszkár Jászi and the poet Endre Ady.

The other political and ideological grouping in early 20th century Hungary that based its programme on democracy was the Bourgeois Democratic Party, founded in 1900, led by a young lawyer, Vilmos Vázsonyi. They argued for the extension of suffrage, for extending the welfare services offered by the state, for limiting the economic and political influence of the big landlords. Still, in contrast with the 'bourgeois radicals' they stressed that all their policy recommendations remain within the framework of the given economic and political system and make use of the available institutions of political representation. Vilmos Vázsonyi was the first member of the Hungarian parliament with a democratic programme, first elected in 1901.

After World War One in a political vacuum following the collapse of the Habsburg Monarchy, for a very short time Jászi could participate in the political efforts to create a democratic republic in the defeated country. Without internal support and lacking the trust of leading politicians of the victorious entente powers, these efforts were doomed to failure. Jászi together with some of his friends was forced into emigration, a few of his younger associates tried to further cherish his ideas at home. They were highly critical of Governor Horthy's regime that in their eyes combined the worst features of feudalism, clericalism and usurious capitalism. They had to realize that the 'citoyen' bourgeoisie they wanted to rely on did not exist in Hungary.

The liberal democrats moved into other directions. In June 1917 Vázsonyi joined the government for a year and tried to work out a new, more representative suffrage. The end of the dual Monarchy left him no time for the realization of this project. He did not participate in the revolutions of 1918–1919 and following the consolidation of Horthy's regime he reorganized his party that was the major oppositional force in the Hungarian legislation of the first half of the 1920s. Throughout the interwar period, even after Vilmos Vázsonyi's death in 1926, the party was present in the Hungarian parliament with 2–3 per cent of the mandates. In a number of towns, however, as

representatives of urban middle layers (small traders, craftsmen officials of state and private administration, independent intellectuals) the liberal democrats held 15–20 per cent of the mandates in municipal legislation.

After 1945 the social-political development went far beyond the targets of radical and liberal democrats: the land reform, the problems of the industrial proletariat, the social question were on the agenda of big other parties with substantial social support.

The second part of the article discusses the legacy of radical and liberal democrats. The most important element of the intellectual heritage of the radicals seems to be their contribution to the analysis of national and national minority issues. Jászi devoted a huge monograph and a great number of articles to these problems. He warned that democracy was not feasible without respecting minority rights. In principle he very well knew that neither national nor democratic aims can be realized if they are in conflict with each other but found no proper way to follow this principle when he criticized the Horthy regime.

It is also quite remarkable that the small radical group – intellectually very strong, politically very weak – became a public enemy, traitor of the national interests for the radical right just as much as for the radical left. They were, however, bright examples for democrats of various backgrounds, a number of still active Hungarian politicians read the most relentless criticism of Stalinist communism in Jászi's works, and Jászi's writings could best explain the ideas of liberal or democratic socialism.

Even if they differed about the possible ways and means of implementing democracy, both radical and liberal democrats agreed: in twentieth century Hungary no regime can survive without functioning democratic institutions. This message is highly topical today as well.